

УДК 35

МЕРЗЛЯК Анжела Віталіївна,
д-р наук з держ. упр., проф., директор Ін-ту управління
Класичного приватного університету, м. Дніпро

БУБНОВ Андрій Олександрович,
аспірант Класичного приватного університету, м. Дніпро

ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Розглядаються теоретичні підходи до визначення поняття «загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Визначаються види матеріального забезпечення та соціальних послуг, що надаються за таким видом страхування. Аналізується зарубіжний досвід державного регулювання системи соціального страхування. Досліджується сучасний стан нормативно-правового забезпечення соціального страхування та виокремлюються основні складники механізму державного регулювання соціального страхування в Україні на сучасному етапі. Визначаються перспективи розвитку системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в країні, моделі соціальної політики держави.

Ключові слова: загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, механізм державного регулювання, моделі соціальної політики держави.

Merzlyak A. V., Bubnov A. O. Compulsory public social security in Ukraine: current state, problems and prospects of development

The theoretical approaches to definition of the concept «compulsory public social security» are considered. Types of material support and social services, which are provided on such type of insurance, are defined. The foreign experience of public regulation of the social security system is analyzed. The current state of standard legal support of social security is

investigated and the main components of the mechanism of public regulation of social security in Ukraine at the present stage are described. The prospects of development of the system of obligatory public social security in the country are defined.

Key words: compulsory public social security, social services, mechanism of public regulation, models of social policy of the state.

Постановка проблеми. Імплементация програм соціального забезпечення в країнах, що розвиваються, є важливим та водночас складним завданням, враховуючи той факт, що ринки капіталів та страхування здебільшого є слаборозвиненими, а бюджетні обмеження високими. В умовах трансформації соціально-економічних процесів у суспільстві відповідний рівень розвитку страхування забезпечує не тільки грошові виплати в разі настання страхових випадків, а й створює правові та економічні умови для стимулювання ефективної праці. Основою системи соціального захисту населення має бути державне соціальне страхування, здійснюване на обов'язкових засадах. Адже жодна держава, навіть високорозвинена, не в змозі побудувати таку систему соціального страхування, яка б була спроможною повністю й ефективно задовольнити потреби усіх верств населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема та перспективам розвитку системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні приділяли увагу у своїх наукових працях такі автори, як: Н. Болотіна, М. Бондарук, І. Гуменюк, О. Коваль, О. Москаленко, С. Прилипко, С. Синчук, С. Сільченко, О. Соловйов, О. Ярошенко та ін.

Виклики, з якими стикається наша держава за сучасних умов, призводять до значних економічних і соціальних втрат. Пом'якшення та обмеження негативного впливу такої нестабільності на громадян можливе лише за умови створення ефективної системи соціального захисту населення, здатної забезпечити соціальну підтримку населення та реалізацію соціальних функцій [3, с. 80]. Усе це зумовлює необхідність подальшого дослідження стану та проблем загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні в сучасних реаліях.

Метою статті є комплексний аналіз сучасного стану та проблем загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні задля визначення перспектив його розвитку в нашій державі.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1 «Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» загальнообов'язкове державне соціальне страхування розуміють як систему прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом (роботодавцем), громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом [8].

На думку О. Тищенко, загальнообов'язкове державне соціальне страхування являє собою правові відносини, що виникають між учасниками соціально-страхових відносин (застрахованими особами, страхувальниками, страховиками) з метою захисту соціально важливих інтересів застрахованих осіб у зв'язку з виникненням суспільно важливих обставин (страхових випадків), які згідно з чинним законодавством України є підставою для здійснення страхових соціальних виплат за рахунок коштів страховиків (фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування) [11, с. 200].

А, наприклад, О. Москаленко визначає загальнообов'язкове державне соціальне страхування як форму соціального забезпечення населення, що становить собою сукупність створюваних та гарантованих державою економічних, організаційних і правових заходів, спрямованих на компенсацію або мінімізацію наслідків погіршення матеріального і соціального становища працівників, а в передбачених законом випадках – інших категорій громадян у разі хвороби, втрати працездатності, годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, старості, а також у випадку настання інших, установлених законодавством страхових ризиків, за рахунок коштів страхових фондів, що формуються шляхом сплати обов'язкових страхових внесків роботодавцями, громадянами, а також інших джерел, передбачених законом надходжень, що використовуються лише за їх цільовим призначенням [5, с. 253].

Соціальне страхування ґрунтується на таких принципах, викладених у Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»:

- законодавчого визначення умов і порядку здійснення соціального страхування;
- обов'язковості страхування осіб відповідно до видів соціального страхування та можливості добровільності страхування у випадках, передбачених законом;
- державних гарантій реалізації застрахованими особами своїх прав;
- обов'язковості фінансування фондом витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг, в обсягах, передбачених цим законом;
- формування та використання страхових коштів на засадах солідарності та субсидування;
- диференціації розміру виплати допомоги залежно від страхового стажу;
- диференціювання страхового тарифу з урахуванням умов і стану безпеки праці, виробничого травматизму та професійної захворюваності на кожному підприємстві;
- економічної зацікавленості суб'єктів страхування в поліпшенні умов і безпеки праці;
- цільового використання коштів соціального страхування;
- відповідальності роботодавців та фонду за реалізацію права застрахованої особи на матеріальне забезпечення та соціальні послуги [9].

Основна відмінність між добровільним та обов'язковим соціальним страхуванням полягає в такому:

- добровільне соціальне страхування регламентується законами про страхування та некомерційні організації, правила страхування визначаються страховими організаціями або їх об'єднаннями, добровільне страхування є колективним, здійснюється страховими некомерційними організаціями (товариствами взаємного страхування), страхувальниками є юридичні або фізичні особи, здійснюється за рахунок приватних доходів громадян та прибутку підприємств;
- обов'язкове соціальне страхування регламентується законами з питань обов'язкового страхування та про державні позабюджетні фонди, правила страхування визначаються державою, обов'язкове страхування є загальним та іноді виключає високодохідні групи населення, здійснюється державними позабюджетними фондами (трастами), страхувальниками є роботодавці, працівники,

держава; здійснюється за рахунок внесків роботодавців, працівників і субсидій з державного бюджету [4, с. 46].

У законодавстві України зазначається, що загальнообов'язкове державне соціальне страхування поділяється на такі види, як: пенсійне страхування, медичне страхування, страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням, страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності, страхування від безробіття. Кожен із цих видів передбачає надання державою певних видів матеріального забезпечення та соціальних послуг (рис. 1).

В Україні нормативно-правову базу соціального страхування утворюють: «Основи законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (від 14.01.1998 р.), закони України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання» (від 23.09.1999 р.), «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (від 02.03.2000 р.), «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» (від 18.01.2001 р.), «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (від 09.07.2003 р.), «Про недержавне пенсійне забезпечення» (від 09.07.2003 р.), «Про збір та облік єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» (від 08.07.2010 р.), «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» (від 08.07.2011 р.), проект закону України «Про загальнообов'язкове медичне страхування».

Постанови Кабінету Міністрів України, правління Пенсійного фонду України та інших державних цільових фондів деталізують статті законів та розробляють механізм їх реалізації. Крім того, Кабінет Міністрів України має право видавати в межах своєї компетенції та повноважень нормативні акти, що безпосередньо стосуються соціального захисту населення. Механізм державного регулювання соціального страхування в країні являє собою сукупність фінансових форм, методів, важелів управління фінансовими ресурсами, призначеними для їх використання при настанні страхових випадків (рис. 2).

Рис. 1. Види матеріального забезпечення та соціальних послуг, що надаються за загальнообов'язковим соціальним страхуванням

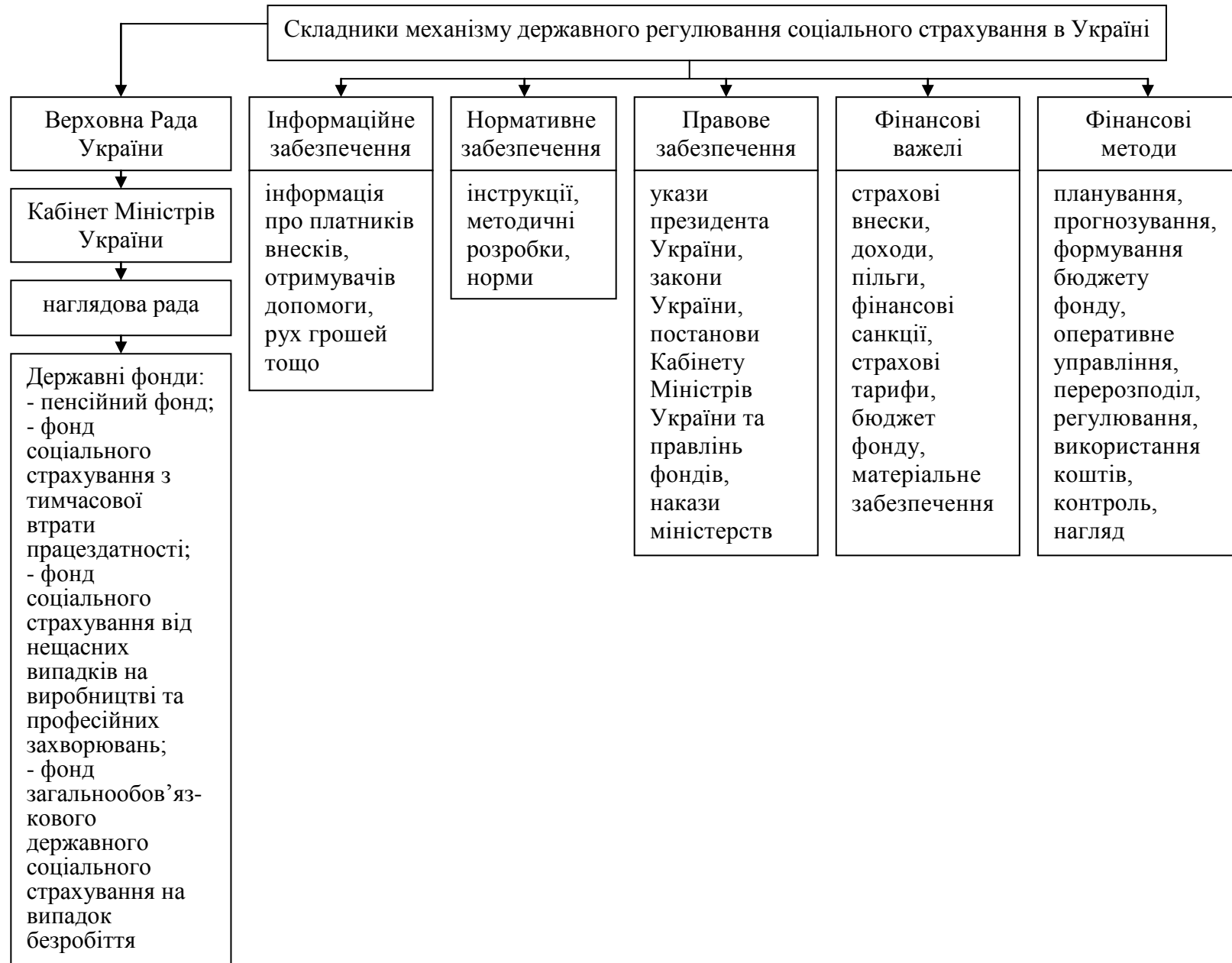

Рис. 2. Складники механізму державного регулювання соціального страхування в Україні

Система державного управління соціальним страхуванням передбачає сукупність органів, що здійснюють управління та нагляд за діяльністю фондів соціального страхування. Управління фондами здійснюється державою, представниками застрахованих осіб і працедавців. Управління соціальним страхуванням передбачає такі види діяльності, як: планування коштів, акумуляція та облік платників, нарахування і виплата матеріального забезпечення, звітність, контроль, розгляд суперечливих питань.

Правління фондів соціального страхування мають широке коло повноважень, а саме:

- визначення перспективних та поточних завдань фонду;
- затвердження документів, що регламентують діяльність фонду;
- внесення пропозицій щодо розмірів внесків на відповідний вид соціального страхування;
- затвердження проектів річних бюджетів фонду, звітів про їх виконання, порядку використання коштів бюджету фонду;
- створення резервів для забезпечення виплат та надання соціальних послуг застрахованим особам;
- координація та контроль за діяльністю виконавчої дирекції фонду та її робочих органів.

До складу органів, що здійснюють нагляд за діяльністю фондів, належать:

- наглядова рада: контролює виконання статутних завдань, цільове використання коштів; формується у рівній кількості від представників застрахованих осіб, працедавців та держави;
- держава в особі уповноваженого Кабінетом Міністрів України органу; нагляд зводиться до контролю за дотриманням законодавства у сфері соціального страхування.

Організаційно-адміністративне забезпечення такої діяльності, за винятком медичного страхування, на підставі відповідної законодавчої бази здійснюється відповідними фондами (табл. 1).

За станом на 1 січня 2018 р. кількість страхувальників у Фонді соціального страхування України становила 3 006 080 осіб, із них: юридичних осіб – 1 248 904, фізичних осіб – 1 757 137, добровільно застрахованих осіб – 39. У 2017 р. доходи фонду становили 16 753,1 млн грн, або 98,5 % від плану, у тому числі страхові внески

страхувальників та застрахованих осіб – 16 658,9 млн грн, що становить 98,5 % від плану [7].

Таблиця 1

Організаційно-адміністративне забезпечення соціального страхування [1, с. 16]

Найменування фонду	Статус фонду
Пенсійний фонд України	Виконавча дирекція Пенсійного фонду України є постійно діючим виконавчим органом, організовує та забезпечує виконання рішень правління
Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності	Фонд належить до цільових позабюджетних страхових фондів та є некомерційною самоврядною організацією
Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України	Фонд є некомерційною самоврядною організацією
Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття	Фонд є цільовим централізованим страховим фондом, некомерційною самоврядною організацією

За 2017 р. сума витрат фонду на надання матеріального забезпечення становила 9 425,7 млн грн, у тому числі: допомога з тимчасової непрацездатності – 6 067,8 млн грн, або 64,4 % від суми витрат на матеріальне забезпечення; допомога у зв'язку з вагітністю та пологами – 3 318,4 млн грн, що становить 35,2 %; допомога на поховання – 39,5 млн грн (0,4 %). Найбільша сума фактичних витрат на надання матеріального забезпечення спостерігалась у розрізі регіонів (рис. 3): у місті Києві – 21,9 % від загальної суми в Україні; Дніпропетровській області – 10,3 %; Львівській області – 6,8 %; Харківській області – 6,1 %; Донецькій області – 5,7 %; Одеській області – 4,9 %; Запорізькій області – 4,8 %; Київській області – 4,4 %. Сума фактичних витрат на матеріальне забезпечення за 2017 р. зросла на 2 120, 6 млн грн, або на 29,0 % порівняно з 2016 р. [6].

Стосовно навантаження на фонд оплати праці, то особливістю України порівняно з іншими європейськими країнами є не стільки загальні високі ставки нарахувань на фонд оплати праці, як інша пропорція їх розподілу між роботодавцями та застрахованими особами. Загальний розмір страхових внесків в Україні (41,21 %) навіть дещо нижчий, ніж у Німеччині, Франції, Австрії, Польщі, Угорщині (42 – 45 %). Але порівняно з іншими країнами наявною є досить висока питома вага

розміру страхових внесків, що сплачують роботодавці, у загальному розмірі страхових внесків (91,3 %) [3, с. 82].

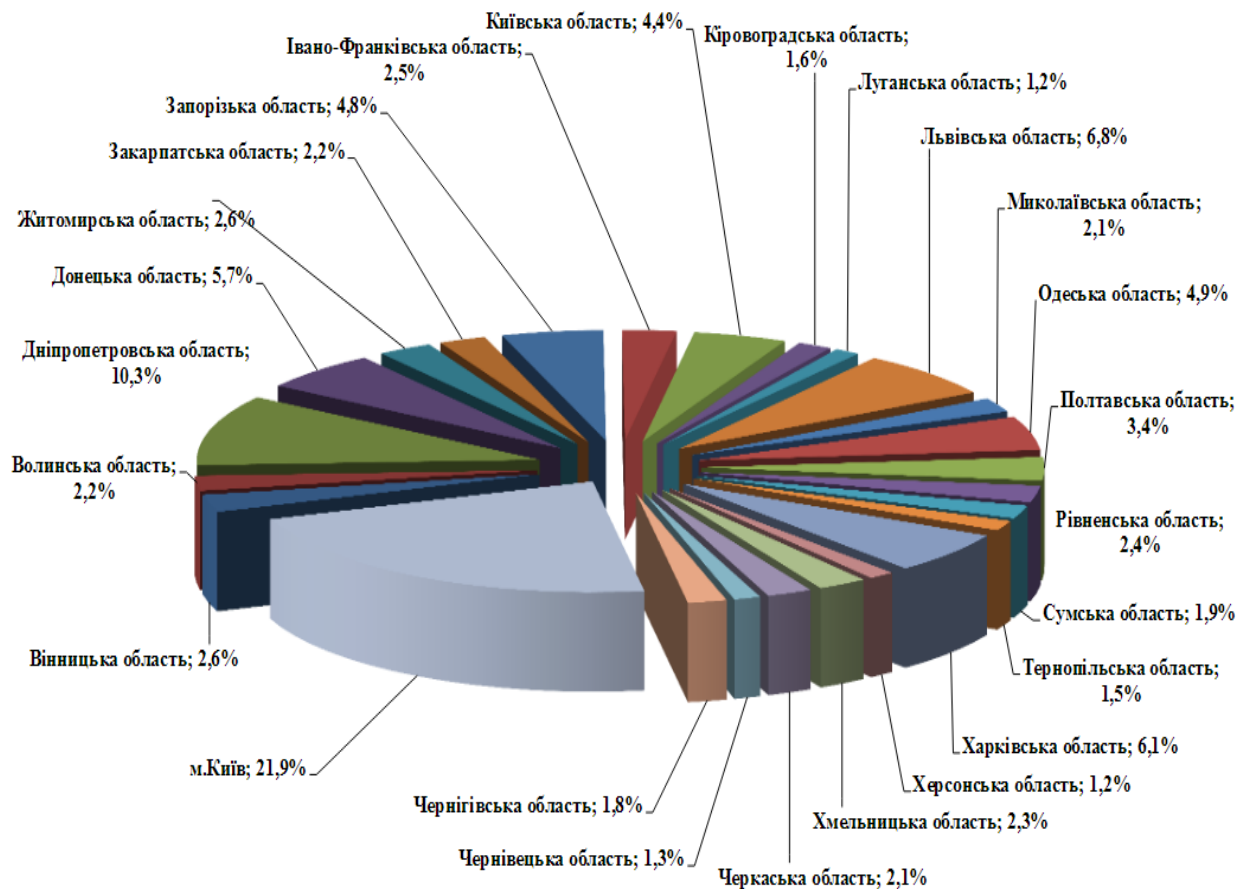

Рис. 3. Витрати Фонду соціального страхування України на матеріальне забезпечення за регіонами за 2017 р. [6]

Аналіз зарубіжного досвіду дозволяє виокремити три основні моделі держав з урахуванням їх підходу до соціальної політики та страхування (табл. 2).

Таблиця 2

Характеристика моделей соціальної політики держави [10, с. 14 – 15]

Модель соціальної політики	Держава	Зміст підходу до соціальної політики та страхування
Ліберальна	США, Канада, Австралія, Великобританія	Соціальна підтримка громадян здійснюється за рахунок розвинених систем страхування і за мінімального втручання держави, яка є тільки регулятором певних гарантій
Консервативна (корпоративна)	Австрія, Німеччина, Італія, Франція	Бюджетні відрахування на соціальні заходи приблизно дорівнюють страховим внескам працівників і роботодавців, основні канали перерозподілу перебувають або в руках

		держави, або під її контролем
Соціал-демократична	Швеція, Норвегія, Фінляндія, Данія, Нідерланди, Швейцарія	Основою фінансування соціальної сфери є розвинений державний сектор економіки, зміцненню якого не в останню чергу сприяє дуже високий рівень оподаткування

На сучасному етапі можна констатувати, що більшості країн із розвинутою економікою вдалося сформувати високоефективну інституціональну структуру соціального забезпечення, у якій соціальне страхування займає ключове місце (60 – 70 % усіх витрат соціального спрямування).

Водночас можна зазначити суттєву диференціацію систем соціального захисту в окремих регіонах світу, що відображає специфіку їх соціально-економічного, культурного, політичного розвитку (табл. 3).

Таблиця 3

**Специфіка інститутів соціального страхування
в окремих країнах світу [2, с. 179 – 180]**

Країна	Формальні ознаки системи соціального страхування
Німеччина	Правова, фінансова, організаційна незалежність установ соціального страхування від інших органів державного управління. Кодифікація всіх законодавчих актів у сфері соціального страхування. Держава виконує функції нормотворення, нагляду і контролю діяльності відповідних установ
Великобританія	Відсутність диференційованих, організаційно оформлених інститутів, що спеціалізуються на страхуванні окремих соціальних ризиків. Значна роль держави у гарантуванні страхових виплат, а також відчутний вплив приватного соціального страхування
Швеція	Універсальність і солідарний принцип фінансування системи соціального страхування. Значна роль держави в перерозподілі соціальних благ, високий рівень соціальних відрахувань та значні соціальні гарантії
США	Відсутність єдиної загальнодержавної централізованої системи соціального страхування. Виплати на соціальне страхування здійснюються з фондів, що утворюються за рахунок податку на соціальне страхування, який стягується з тих, хто працює, і підприємців
Японія	Домінування державного соціального страхування, що фінансується з бюджету. Масове охоплення населення пенсійним і медичним страхуванням
Україна	Тісне переплетіння елементів соціального страхування і допомоги. Невідповідність рівня страхового навантаження рівню страхових виплат і внесеним страховим коштом

Аналіз досвіду країн із ринковою економікою свідчить, що обов'язкова сплата застрахованою особою страхових внесків є невід'ємним елементом існуючих систем обов'язкового соціального страхування. Розміри страхових внесків, що сплачують наймані працівники, у різних країнах обумовлені соціально-економічними умовами, рівнем доходів населення, ступенем розвитку систем соціального страхування і мають різну частку до оплати праці.

Висновки. Таким чином, питання підвищення рівня захисту населення України і, зокрема, розвитку соціальних видів страхування обумовлює необхідність розроблення державної політики ефективного розвитку соціального страхування в поєднанні із загальнонаціональними економічними пріоритетами, яка б передбачала умови для подальшого розвитку законодавчої та удосконалення нормативної бази, запровадження сплати єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, розвитку системи загальнообов'язкового медичного страхування тощо.

Список використаних джерел

1. **Коваль О. П.** Модернізація системи соціального страхування в Україні : аналіт. доп. / О. П. Коваль. – Київ : НІСД, 2014. – 38 с.
2. **Козоріз Г. Г.** Зарубіжний досвід формування ефективних інститутів соціального страхування / Г. Г. Козоріз / Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : зб. наук. пр. / Ін-т регіональних досліджень НАН України. – 2013. – Вип. 1 (99). – С. 176 – 185.
3. **Крекотень І. М.** Проблеми розвитку системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні / І. М. Крекотень // Вісн. Хмельниц. нац. ун-ту. Сер. «Економічні науки». – 2015. – № 4(1). – С. 80 – 84.
4. **Кропельницька С. О.** Соціальне страхування : навч. посіб. / С. О. Кропельницька, Т. В. Солоджук. – [Вид. 2-ге, перероб. та доп.]. – Київ : Центр учбової л-ри, 2013. – 336 с.
5. **Москаленко О. В.** Основні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування в умовах ринкової економіки : монографія / О. В. Москаленко. – Харків : Юрайт, 2012. – 400 с.
6. **Надання** матеріального забезпечення застрахованим особам та

проведення страхових виплат потерпілим на виробництві (членам їх сімей) за 2017 рік / Фонд соціального страхування України. – Режим доступу : <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/article/956083>.

7. **Облік** страхувальників і доходів за 2017 рік / Фонд соціального страхування України. – Режим доступу : <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/article/956381>.

8. **Основи** законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 14 січ. 1998 р. № 16/98-ВР // Відом. Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.

9. **Про загальнообов'язкове** державне соціальне страхування : Закон України від 23 верес. 1999 р. № 1105-XIV // Відом. Верховної Ради України. – 1999. – № 46 – 47. – Ст. 403.

10. **Сташків Б. І.** Право соціального забезпечення. Загальна частина : навч. посіб. / Б. І. Сташків. – Чернігів : ПБК «Десна», 2016. – 692 с.

11. **Тищенко О. В.** Загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні : теоретично-правові проблеми / О. В. Тищенко // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Сер. «Право». – 2014. – Вип. 24. – Т. 2. – С. 198 – 200.

List of references

1. **Koval O. P.** Modernizatsiia systemy sotsialnoho strakhuvannia v Ukraini : analit. dop. / O. P. Koval. – Kyiv : NISD, 2014. – 38 s.
2. **Kozoriz H. H.** Zarubizhnyi dosvid formuvannia efektyvnykh instytutiv sotsialnoho strakhuvannia / H. H. Kozoriz / Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy : zb. nauk. pr. / In-t rehionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy. – 2013. – Vyp. 1 (99). – S. 176 – 185.
3. **Krekoten I. M.** Problemy rozvytku systemy zahalnooboviazkovoho derzhavnoho sotsialnoho strakhuvannia v Ukraini / I. M. Krekoten // Visn. Khmelnyts. nats. un-tu. Ser. «Ekonomichni nauky». – 2015. – № 4(1). – S. 80 – 84.
4. **Kropelnytska S. O.** Sotsialne strakhuvannia : navch. posib. / S. O. Kropelnytska, T. V. Solodzhuk. – [Vyd. 2-he, pererob. ta dop.]. – Kyiv : Tsentr uchbovoi l-ry, 2013. – 336 s.

5. **Moskalenko O. V.** Osnovni zasady zahalnooboviazkovoho derzhavnoho sotsialnoho strakhuvannia v umovakh rynkovoï ekonomiky : monohrafiia / O. V. Moskalenko. – Kharkiv : Yurait, 2012. – 400 s.
6. **Nadannia** materialnoho zabezpechennia zastrakhovanyim osobam ta provedennia strakhovykh vyplat poterpilym na vyrobnytstvi (chlenam yikh simei) za 2017 rik / Fond sotsialnoho strakhuvannia Ukrainy. – Rezhym dostupu : <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/article/956083>.
7. **Oblik** strakhuvalnykiv i dokhodiv za 2017 rik / Fond sotsialnoho strakhuvannia Ukrainy. – Rezhym dostupu : <http://www.fssu.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/article/956381>.
8. **Osnovy** zakonodavstva Ukrainy pro zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia : Zakon Ukrainy vid 14 sich. 1998 r. № 16/98-VR // Vidom. Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1998. – № 23. – St. 121.
9. **Pro zahalnooboviazkove** derzhavne sotsialne strakhuvannia : Zakon Ukrainy vid 23 veres. 1999 r. # 1105-XIV // Vidom. Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1999. – № 46 – 47. – St. 403.
10. **Stashkiv B. I.** Pravo sotsialnoho zabezpechennia. Zahalna chastyna : navch. posib. / B. I. Stashkiv. – Chernihiv : PVK «Desna», 2016. – 692 s.
11. **Tyshchenko O. V.** Zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia v Ukraini : teoretychno-pravovi problemy / O. V. Tyshchenko // Nauk. visn. Uzhhorod. nats. un-tu. Ser. «Pravo». – 2014. – Vyp. 24. – T. 2. – S. 198 – 200.

Надійшла до редколегії 14.06.18